

..... یاد خوبان

سیره عملی بزرگان دین در ماه مبارک رمضان

محمد نصیری

عضو هیأت علمی پژوهشکده تحقیقات اسلامی

مقدمه:

از بین ماههای سال، تنها نام ماه مبارک رمضان در قرآن کریم آمده و عظمت آن ماه هم به نزول قرآن است که: «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ» (بقره / ۱۸۵) قرآن کریم مسلمانان را در این ماه به قرآن خواندن و روزه گرفتن فراخوانده؛ روزه یا همان کار به ظاهر دشواری که البته وقتی روزه دار خود را مخاطب ندای خداوند ملاحظه کرد، کار روزه بر او آسان می شود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» (بقره: ۱۸۳)

سالکان راه خدا، ماه مبارک رمضان را آغاز سال خود قرار می دهند و محاسبه رانیز از این ماه جدی تر گرفته، برنامه سنگین تری را - موافق موازین شرع - برای خود تدارک می بینند و بدان عمل می کنند تا بتوانند بیشترین و بهترین بهره را از لحظات نورانی این ماه، ماه میهمانی خدا، ماه باز بودن درهای آسمان و درهای مغفرت و رحمت الهی ببرند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، در آخرین جمعه ماه شعبان، طی سخنان بسیار ارزشمندی، پس از معرفی ماه مبارک رمضان، راههای بهره گیری از این ماه را نیز به مردم نشان دادند، از جمله فرمودند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ أَنْفُسَكُمْ مَرْهُونَةٌ بِأَعْمَالِكُمْ، فَفَكُّوْهَا بِاسْتِغْفَارِكُمْ؛

مردم شما در بندهای سنگین کردارهای نادرستان گرفتار آمده‌اید، پس با طلب غفران الهی و استغفار در این ماه، خود را از این بندها و زنجیرها آزاد کنید!»

اما آنچه در این نوشتار به اختصار بیان می‌گردد، سیره عملی برخی از بزرگان دین در ماه صیام است که مراحل از عرفان را طی کرده و در همین دنیا، به مشاهده ملکوت اعلی نشسته بودند. با توجه به حجم نوشته، ابتدا نکته‌هایی از سیره علمای سلف تقدیم می‌گردد و سپس با شرح بیشتری به سیره عملی عارف واصل، حضرت امام خمینی (ره)، به همراه سخنان ایشان درباره این ماه عزیز خواهیم پرداخت.

شایان ذکر است که همه مؤمنان و در مرتبه بالاتری، عالمان دینی با فرارسیدن ماه مبارک، بر میزان قرائت قرآن کریم می‌افزایند، تهجدها و نماز شبهای خود را طولانی می‌کنند، شبها را بیشتر بیدار مانده و احياناً تا سحر به مناجات و خواندن دعاهای سحر و از جمله دعای معروف به ابو حمزه ثمالی می‌پردازند، از فقیران دستگیری بیشتری می‌کنند و از زبان و چشم و گوش و جوارح خود مراقبت افزون‌تری می‌نمایند. بنابراین آنچه در پی می‌آید، علاوه بر موارد فوق بوده و یا بر آن تأکید می‌نماید. مقدمه را با این جمله از رسول گرامی اسلام به پایان می‌بریم که در پاسخ امیر مؤمنان علی علیه السلام که پرسیدند: بهترین عمل در این ماه کدام است؟ فرمودند: «اجتناب از محرّمات الهی!». مرحوم محدث قمی، در کتاب شریف مفاتیح الجنان، ذیل عنوان «فضیلت ماه مبارک رمضان» ترجمه زیبایی از این خطبه پیامبر را آورده‌اند.

شهرتگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

سیره علما در ماه مبارک رمضان

۱. عارف کامل، آیت‌الله العظمی محمدعلی شاه‌آبادی (ف ۱۳۲۸ ش.). استاد حضرت امام خمینی (ره):

یکی از خصوصیات مرحوم آیه‌الله شاه‌آبادی، توجه مخصوص ایشان به شبهای قدر بود و جمعیت انبوهی برای شبهای احیای ایشان می‌آمدند. حتی در حیاط و صحن مسجد می‌نشستند و از مراسم احیای ایشان بهره می‌بردند. خصوصیت آقای شاه‌آبادی هم این بود که فقط خودشان احیاء را برگزار می‌کردند و به هیچ وجه آن را به دیگری واگذار نمی‌کردند.

احیایی که ایشان می‌گرفت واقعاً بی‌نظیر بود. در هنگام سخنرانی و خواندن دعای ایشان گویی در دیوار مسجد هم به گریه درمی‌آمدند.^۱

۲. آیت‌الله العظمی حاج سید علی قاضی طباطبایی (۱۲۸۵ - ۱۳۶۶ ق)، استاد علامه طباطبایی، آیت‌الله العظمی بهجت و ...

در دهه اول و دوم ماه رمضان مجالس تعلیم و انس در شبها بود. حدود چهار ساعت از شب گذشته شاگردان به محضر ایشان می‌رفتند و دو ساعت مجلس طول می‌کشید. ولی در دهه سوم مجلس تعطیل بود و مرحوم قاضی تا آخر ماه رمضان دیده نمی‌شدند و هر چه شاگردان به دنبال ایشان می‌گشتند، در نجف، در کوفه، در مسجد سهله و یا در کربلا، ابتدا اثری از ایشان نبود.^۲

۳. آیه‌الله میرزا حسین خلیلی (از رهبران مشروطه)

حاج میرزا حسین خلیلی دهه آخر ماه رمضان را در مسجد کوفه معتکف بود و در بین الطلوعین زیارت عاشورا از او ترک نمی‌شد.^۳

۴. آیت‌الله میرزا جواد آقاملکی تبریزی (ف ۱۳۰۲ ش) از اساتید اخلاق امام خمینی (ره) مرحوم ملکی اهل عبادت و تهجد و از بکائون زمان خویش بود. سه ماه رجب و شعبان و رمضان را به طور متوالی روزه می‌گرفت و در قنوت نمازهای نافله مرتب این بیت [حافظ] را می‌خواند:

زان پیشتر که عالم فانی شود خراب
ما را ز جام باده گلگون خراب کن^۴

۵. آیه‌الله العظمی محمدکاظم آخوند خراسانی (ره) (ف ۱۲۹۰ ش)

آخوند در وقت صبح و مغرب نماز به جماعت می‌گزارد، الا در ماه مبارک رمضان که هر سه وقت نماز را به جماعت ادا می‌نمود و نوافل شبانه‌روزی از آن جناب فوت نمی‌شد.^۵

۶. محدث قمی (ف ۱۳۱۹ ش) صاحب کتاب شریف مفاتیح الجنان، سفینه البحار و ...

آیت‌اله حاج شیخ عباس قمی، محدث شهر، هنگامی که در ماه مبارک رمضان در مشهد بودند، در مسجد گوهر شاد منبر می‌رفتند و به موعظه می‌پرداختند. برخورد ایشان با آخوند

ملاعباس تربتی در یکی از این روزها، نشان‌دهنده اوج تقوا و آزادگی ایشان از یک طرف، و مقام بلند حاج آخوند تربتی از طرف دیگر است:

«هنگامی که محدث قمی در مشهد اقامت داشت، ماه رمضان در مسجد گوهرشاد منبر می‌رفت. مرحوم آخوند ملاعباس تربتی که از علمای ابرار و روحانیون پارسا بود، از تربت حیدریه، محل اقامت خود، به مشهد آمده بود تا در ماه رمضان از منبر حاج شیخ عباس قمی استفاده کند. ملاعباس تربتی با محدث قمی سابقه دوستی داشتند و با همدیگر صمیمی بودند. یک روز محدث قمی از بالای منبر چشمش به آخوند ملاعباس تربتی می‌افتد که در گوشه‌ای از مجلس پرجمعیت وی نشسته و به سخنان وی گوش می‌دهد. همان وقت می‌گوید: ای مردم، آقای حاج آخوند تشریف دارند، از ایشان استفاده کنید و با آن کثرت جمعیت که برای او آمده بودند و مهیای استماع از وی بودند، از منبر به زیر می‌آید و از حاج آخوند ملاعباس تربتی می‌خواهد که تا آخر ماه رمضان به جای ایشان در حضور آن جمعیت منبر برود و در آن ماه، دیگر خود به منبر نرفت.

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است^۶

۷. آیت‌الله علامه طباطبایی (ره) (ف ۱۳۶۰ ش) مفسر کبیر قرآن و فیلسوف شرق

شبهای ماه رمضان تا صبح بیدار بود. درس تفسیر داشت، سپس مقداری مطالعه می‌کرد و بقیه را به دعا و قرائت قرآن و نماز و اذکار مشغول بود. علامه مقید بود که دعای سحر را با افراد خانواده بخواند و پیش از ماه رمضان از همسایه‌ها اجازه می‌گرفت که اگر برای سحر خواب ماندند، آنها را بیدار کند. ایشان در همان درس فرموده بودند که من در طول عمرم تا به حال به یاد ندارم که شبهای ماه رمضان را خوابیده باشم.^۷ علامه حسن‌زاده آملی می‌نویسد: وقتی به حضور شریف علامه طباطبایی رضوان الله تعالی علیه تشریف حاصل کرده بودم و عرض حاجت نمودم، فرمود: آقا، دعای سحر حضرت امام باقر علیه‌السلام را فراموش مکن که در آن جمال و جلال و عظمت و نور و رحمت و علم و شرف است و حرفی از حور و غلمان نیست. اگر بهشت شیرین است، بهشت آفرین شیرین‌تر است.^۸

آن عارف بزرگوار، در ماه مبارک روزه خود را با بوسه بر ضریح مقدس حضرت معصومه سلام‌الله علیها افطار می‌کردند. ابتدا پیاده به حرم مشرف می‌شد و ضریح مقدس

را می‌بوسید، پس به خانه برمی‌گشت و غذا می‌خورد.^۹ شبهای ماه رمضان در جاهایی که مجالس روضه بود شرکت می‌کرد و... و گاهی با تمام وجود گریه می‌کرد به طوری که بدنش می‌لرزید.^{۱۰}

حضرت علامه شب قدر را به بحث و تحقیق آیات قرآنی احیا می‌کرد و تفسیرش در این شب فرخنده به پایان رسید.^{۱۱}

۹. امام خمینی (ره) بنیانگذار نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، عارف، فقیه، فیلسوف و مفسر بزرگ قرن معاصر

حضرت امام خود عامل به همه جزئیات اعمال ماه مبارک بودند و به دیگران توصیه آن را می‌نمودند:

توجه بکنید که ماه مبارک رمضان را به آدابش عمل بکنید، یعنی آداب روحی‌اش. فقط دعا نباشد، دعا به معنای واقعی‌اش باشد؛ خواندن دعا و تذکر خدا به معنای واقعی، آن تذکری که نفوس را مطمئن می‌کند. آن ذکر که «بذکر الله تطمئن القلوب»، (۸ / ۴۸۰)

امام امت با رؤیت هلال ماه مبارک، تغییراتی در برنامه زندگی خود می‌دادند، از جمله دیدارهای عمومی را تعطیل می‌کردند تا بیشتر به دعا و قرآن و خلاصه به خودشان برسند. امام می‌فرمودند: «خود ماه رمضان کاری است!» (نشریه حوزه: ش ۴۵، ص ۳۵) امام در ماه رمضان شعر نمی‌سرودند و نمی‌خواندند و گوش نمی‌دادند. سراسر ماه را به انجام مستحبات مربوط به ماه سپری می‌کردند. (بازدار اسلام، ش ۹۳، ص ۳۱) در ماه رمضان از شب تا صبح عبادت، نماز و دعا به جا می‌آوردند. بعد از نماز صبح مقداری استراحت می‌کردند و صبح زود برای کارهایشان آماده بودند. (سرگذشت‌های ویژه، ش ۴، ص ۱۲۹)

همچنین چند روز قبل از ماه مبارک رمضان دستور می‌دادند که چند ختم قرآن برای افرادی که مد نظرشان بوده قرائت شود. (برداشتهایی از سیره امام، ج ۳، ص ۱۰) و در ماه مبارک، در هر زمان کسی به نزد ایشان می‌رفت، امام را در حال قرائت قرآن می‌دید. (همان) و در جلساتی که قاریان قرآن حضور داشتند و آیاتی قرائت می‌شد، ایشان به جای نشستن روی صندلی، روی زمین می‌نشستند. (همان، ص ۱۱) قرائت یک جزء قرآن، عادت روزانه‌شان بود، ولو ضعف داشتند (فصل سبز، ص ۴۷) و در ماه مبارک رمضان، هر روز ده جزء قرآن می‌خواندند و تا پایان ماه ده بار قرآن را ختم می‌کردند. (همان، ص ۸)

امام(ره) تا در نجف بودند، در گرمای پنجاه درجه روزه می گرفتند و نماز ظهر را به جماعت برگزار می کردند و نوافل ظهر و عصر را نیز به جا می آوردند. (پا به پای آفتاب، ج ۴، ص ۱۰۲) و تا نماز مغرب و عشاء را همراه با نوافل به جای نمی آورد، افطار نمی کرد. (سرگذشت های ویژه، ج ۱، ص ۹۸) و در اوقاتی که در گرفتن روزه شبهه داشتند مسافرت می کردند و روزه را وقتی می گرفتند که بر ایشان ضرر نداشته باشد. غذای افطارشان نیز بسیار ساده و کم بود. (هفته نامه سروش، ش ۴۷۶)

حضرت امام(ره) درباره نزول قرآن و جبرئیل امین می فرمودند:
ماه مبارک، مبارک است چون معنویت رسول اکرم(ص) وحی را نازل کرده است و همین معنویت، جبرئیل امین را هم وارد در دنیای خاکی کرده است. (۲۴۹-۲۴۸ / ۲۰)

امام و توصیه به دعا و مناجات

حضرت امام(ره) به خواندن دعا های ماه مبارک رمضان، خواندنی با توجه بسیار توصیه می کردند. (۲۶۸ / ۲۰) و به تدبیر در دعا های ماه مبارک امر می فرمودند (۲۵۰ / ۲۰) از جمله به دعای امام سجاد علیه السلام، مشهور به دعای ابو حمزه ثمالی (۲۵۰ / ۲۰). می فرمودند: این دعای ابو حمزه، کم نظیر است و باید آن را با تأمل خواند و مشتمل بر اسراری است که نیاز به شرح دارد و اهل نظر و اهل معرفت باید آنها را شرح کنند. (۲۵۰ / ۲۰) گرچه مسئله بزرگ تر از آن است که در فکر ما یا در عقل عقلا یا در عرفان عرفا بیاید. مسئله ای است که [تنها] اولیا می دانند چی است قضیه... و در مقابل چه عظمتی، هستیم و سر و کار ما با کیست. (۲۶۸ / ۲۰)

در این مخاطبه بین حبیب و محبوب و مناجات بین عاشق و معشوق، اسراری است که جز او [خداوند] و حبیبش [پیامبر اکرم(ص)] کسی را بر او راه نیست... شاید حروف مقطع در بعضی سور... از این قبیل باشد... و شمه ای از این اسرار به وسیله اهل بیت وحی که از سرچشمه جوشان وحی بر آنان جاری شده به دیگران به قدر استعداد می رسد و گویی بیشتر مناجاتها و ادعیه برای این امر انتخاب شده است.

آنچه در ادعیه و مناجات معصومین علیهم صلوات الله و سلامه می یابیم، در اخبار که اکثراً به زبان عرف و عوام است، کمتر یافت می شود. (۴۴۷ / ۱۸)

امام(ره) که خود را موظف به خواندن ادعیه ماه رمضان المبارک کرده بودند، دعا های ائمه علیهم السلام را فقط برای تعلیم ما نمی دانستند، بلکه:

دعا برای خودشان [ائمه(ع)] بوده است، خودشان می‌ترسیدند؛ از گناهان خودشان گریه می‌کردند تا صبح. از پیغمبر گرفته تا امام عصر - سلام الله علیه - همه از گناهان می‌ترسیدند. گناه آنها غیر از آنی است که من و شما داریم. آنها یک عظمتی را ادراک می‌کردند که توجه به کثرت از گناهان کبیره است پیش آنها؛ ولو به امر خدا بوده است... (۲۰ / ۲۶۸)

ماه رمضان است حالا. شبها مجالس داشته باشید. مردم را دعوت بکنید به این که مجالس انس داشته باشند، مجالس احکام داشته باشند، مجالس دعا داشته باشند، شهر دعاست، شهر توسل به خداست. (۱۷ / ۴۹۸)

امام امت، دعوت و ورود به ضیافت الهی را نعمت بزرگ الهی می‌دانستند که باید بندگان، شکر آن را به جای آورند:

چه بگویم در مقابل این نعمت بزرگ الهی که ملتها را دعوت کرده است به ضیافة الله، ضیافة الله با همه اسماء؛ و ما چگونه شکر این نعمت را به جا بیاوریم؟ ما که خودمان را می‌شناسیم که هیچ نیستیم، هر چه هست اوست! (۱۸ / ۴۹۷ - ۴۹۸)

و شیوه شکرگزاری را هم چنین بیان می‌دارند: ماه مبارک را به تذکر خدا، به ذکر خدا و به رحمتهای خدا که به شما عنایت کرده است شکرگزاری کنید و ذکر خدا را بگویید، یاد خدا را بکنید. (۱۸ / ۴۸۰)

کلام آخر: توصیه به جوانان

ما باید حساب کنیم ببینیم که آیا وارد شدیم در این میهمانخانه یا اصلاً وارد نشدیم؟ راهمان دادند به این ضیافتخانه یا نه؟ استفاده کردیم از این ضیافت الهی یا نه؟ البته حساب امثال من با کرام الکااتبین است. اما من به شما آقایان و به هر کس که این کلمات به او می‌رسد، و خصوصاً طبقه جوان عرض می‌کنم که آیا در این مهمانخانه رفتید؟ استفاده کردید؟ از شهوات خصوصاً شهوات معنوی چشم پوشیدید؟

جوانها متوجه باشند که در جوانی می‌شود اصلاح کند انسان خودش را. هر مقداری انسان سنش زیاد می‌شود، اقبالش به دنیا بیشتر می‌شود. جوانها نزدیک‌ترند به ملکوت... شماها در فکر باشید که اگر از این ضیافت درست بیرون آمدید، آن وقت عید دارید! (۲۱ / ۴۵)

خداوند تبارک و تعالی به ما توفیق بدهد که در این ماه شریف [شعبان] و ماه شریف رمضان از این مسائل هم یک حَطَلی، ولو یک جلوه کوچکی در دلها و قلبهای ما واقع بشود! (۱۷ / ۴۵۸)

پی نوشتها:

۱. عارف کامل، ص ۹۲.
۲. مهر تابان، ص ۲۶-۲۷.
۳. زندگانی و شخصیت شیخ انصاری، ص ۲۴۹.
۴. آیینه دانشوران، ص ۳۵۱.
۵. گزیده سیمای فرزندگان، ص ۱۲۷.
۶. فضیلت‌های فراموش شده، ص ۱۰، به نقل از سیمای فرزندگان.
۷. روزنامه جمهوری اسلامی، ۲۳ آبان ۱۳۷۰، ویژه‌نامه.
۸. روزنامه کیهان، ۲۳ آبان ۱۳۷۵، ص ۶.
۹. رمز موفقیت استاد مطهری، علی باقی نصرآبادی و حمید نگارش، ص ۵۳-۵۴.
۱۰. یادنامه علامه طباطبایی، ص ۱۷۲-۱۷۴.
۱۱. یادها و یادگارها، علی تاج‌الدینی، ص ۸۲-۸۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی